

Research Paper

The role of prisons in creating order and security in the geographical territory in the first and second Abbasid eras

Noorali Ahmadi Falehi¹, Younes Farahmand^{*2}, Fahimeh Mokhbar Dezfuli³

1. Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
2. Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Abstract

PP: 715-727

Use your device to scan and read
the article online

Keywords: *Prison, punishment, relatives of the caliphs, deposed caliphs*

Imprisonment was one of the harshest punishments that was considered for opponents of any kind and group in the first and second Abbasid eras. Political, ideological groups, government officials, rebels and other social groups and members of the Abbasid dynasty who were considered opponents of the government due to their lack of support for the caliph or those who coveted the position of caliphate were arrested, imprisoned, tortured and many were killed. This article, among the aforementioned opposition groups, seeks to address the prisoners of the Abbasid dynasty and to determine who these prisoners were, what punishments were imposed on them and how the treatment of these prisoners was in line with the fatwas of jurists of different Islamic schools. This research was conducted in a descriptive-analytical manner and in a library format using reliable historical sources. The findings of this article show that the prisoners of the Abbasid dynasty were of two groups: the relatives of the caliph and the deposed caliphs. The main reason for the imprisonment of those who were greedy for the position of caliphate, opposed the issue of succession, the interference of Turkish commanders and the conspiracy of ministers. After being arrested and imprisoned, these prisoners were tortured and sometimes killed without respecting their human rights. The government's treatment of the prisoners was not in any way proportional to the fatwas of jurists of different Islamic schools.

Citation: Ahmadi Falehi, N., Farahmand, Y., Mokhbar Dezfuli, F., (2024). **The role of prisons in creating order and security in the geographical territory in the first and second Abbasid eras.** Quarterly Journal of Geography (Regional Planning), 14(56), 715-727

DOI:10.22034/JGEOQ.2025.312974.3385

* **Corresponding author:** Yones, Farahmand **Email:** farahmand@tpf-iau.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Prison is an ancient social institution that has always served the political, social, and economic goals of the rulers over time, and it can almost be said that there was hardly a society in which there was no prison of some kind. The prison organization in the Abbasid government was formed as a result of a historical development that existed since before Islam. This institution was always used as a place to punish criminals and opponents and with the aim of deterring and correcting or limiting the amount of their violations. In each historical period, the type of prison, methods of discipline and torture, and types of prisoners were different according to the approach of the governments. This article discusses the reasons for the imprisonment of members of the Abbasid family and what happened to them.

Methodology

This research was conducted in a descriptive-analytical manner and in a library manner using reliable historical sources.

Results and Discussion

The internal disputes of the Abbasid dynasty did not only affect the relatives of the caliphs; some of the caliphs also suffered the same fate that they had inflicted on other members of the Abbasid dynasty. The role of the Turkish

commanders, who had gained great influence in the Abbasid caliphate and had control over most of the caliphate's affairs, in imprisoning, torturing, and even killing some of the caliphs should not be ignored. Their power and influence had increased to the point that they appointed or deposed some caliphs, imprisoned them, and even killed them.

Conclusion

The findings of this article show that the dispute over the position of caliph was one of the main factors that led to the conflict between the members of the Abbasid dynasty. The desire of the caliph's relatives for the position of caliph, the dispute over the issue of succession, the efforts of the efforts, the intervention of the Han Turk commander, the conspiracy of some ministers with the complicity of some of the caliph's relatives, and revenge against the deposed caliph led to the arrest, imprisonment, torture, and murder of the relatives of the caliphs and some of the caliphs. Poisoning, destroying the prison, keeping the prisoner hungry and thirsty, beheading, confiscating property, chaining, and keeping them in the sun were some of the common and permissible tortures against the relatives and deposed caliphs. Considering this type of torture, the behavior of the Abbasids did not correspond to the fatwas of Islamic jurists.

References

1. Ibn Athir, Ali ibn Muhammad Al-Shibani (1965), *Al-Kamal fi al-Tarikh*, research by Carlos Johans, Beirut, Dar Sadr
2. Ibn al-Jawzi, Abul Faraj Abdul Rahman bin Ali (1992 AD), *Al-Muntazem fi Tarikh al-Muluk Walamm*, researched by Muhammad Abd al-Qadir Atta and Mustafa Abd al-Qader Atta, Beirut, Daraktab Al-Alamiya
3. Ibn Habib, Muhammad ibn Habib (Bita), *Asma al-Mughtalin min al-Ashraf fi al-Jahiliyyah and Islam*, research by Abd al-Islam Haroun, Cairo, Al-Khanji School, Publishing Committee Press.
4. Ibn Tabataba, Muhammad Ibn Ali known as Ibn Taqatqi (1966), *al-Fakhri fi al-Adaab al-Sultaniyyah and al-Doul al-Islamiyyah*, Beirut, Darsar
5. Ibn Abedin, Muhammad Amin Ibn Umar (1979), the margin of *Rad al-Mukhtar Ali al-Dar al-Mukhtar*, description and *Tanvir al-Absar fifiqh of Ali Madhhab al-Imam Abi Hanifa al-Numan*, Beirut, Dar al-Fikr
6. Ibn Qutiba, Abu Muhammad Abdallah bin Muslim (1949 AD), *al-Maarif*, research on the wealth of Akasha, Cairo, Dar al-Maarif
7. Ibn Qudama, Abdullah bin Ahmad bin Muhammad (1283 AH), *al-Mughni fi fiqh*, Al-Riyaz Al-Hadith school.

8. Abu al-Feda, Imad al-Din Ismail (Bita), *Al-Mukhtasar fi Akhbar Al-Bashr*, by Muhammad Abd al-Latif al-Khatib, Egypt, al-Muttaba al-Husayniyyah.
9. Abu Youssef, Yaqub bin Ibrahim (Bita), *Al-Kharaj*, Beirut, Daral-e-Marefa.
10. Al-Azdi, Yazid bin Muhammad (1967 AD), *Tarikh al-Mosul*, Ali Habiba's research, with the efforts of Muhammad Tawfiq Awaidha, Cairo, Dar al-Tahrir Foundation for Printing and Publishing.
11. Al-Baladhuri, Ahmad ibn Yahya (1978), *Ansab al-Ashraf (Part Three)*, researched by Abdul Aziz al-Douri, Beirut, Franz Steiner Publishing House.
12. Al-Baladhuri, Ahmad ibn Yahya (1979), *Ansab al-Ashraf (Part Four)*, researched by Ihsan Abbas, Beirut, Franz Steiner Publishing House
13. Al-Tanukhi, Al-Muhsin ibn Ali (1978), *Al-Faraj after the Distress*, researched by Abboud al-Shalji, Beirut, Darsar
14. Al-Tanukhi, Al-Muhsin ibn Ali (1971), *Nashwaar al-Muhadadara wa Akhbar al-Madakhirah*, researched by Ubar al-Shalji, Bija.
15. Al-Tamimi, Ayman Suleiman Khalid (1997), *Al-Jun in the Al-Abassi Era*, Jordanian University
16. Al-Jahiz, Amr bin Bahr (1938 AD), *Al-Bayan and al-Tabbeen*, research by Abd al-Salam Haroun, Dar al-Jail, Dar al-Fikr, Beirut
17. Al-Jahshiari, Muhammad bin Abdus (1988), *Ministers and Al-Kittab*, research by Hassan al-Zain, Beirut, Dar al-Fikr al-Hadith
18. Al-Khatib al-Baghdadi, Ahmad bin Ali (Beta), *History of Baghdad*, Beirut, Dar al-Kitab al-Arabi
19. Khalifa bin Khayyat (1977 AD), *History of Khalifa bin Khayyat*, research by Akram Zia al-Omari, Baghdad Dar al-Qalam University, Damascus, Rishala Foundation
20. Al-Douri, Abd al-Aziz (1988), *Asr al-Abasi al-Awwal*, Beirut, Dartali'a.
21. Dinuri, Abu Hanifa Ahmad ibn Dawud (1960), *Al-Akhbar at-Tawwal*, researched by Abdul Moneim Amer and Jamal al-Din al-Shyal, Cairo, Darahya al-Kutub al-Arabiya Isa ibn al-Halabi
22. Dhahbi, Muhammad ibn Ahmad (1985), *Siyar al-Alam al-Nublaa*, Beirut, Al-Rissala Foundation
23. Dhahbi, Muhammad ibn Ahmad (1992), *Tarikh Islam wa wafiyat al-Mashahir wal-Alam*, researched by Omar Abdul-Salam al-Tadmari, Beirut, Darahya al-Kutub al-Arabiya.
24. Suyuti, Jalal al-Din Abdul-Rahman (1969), *Tarikh al-Khalifa*, researched by Muhammad Muhyi al-Din Abdul-Hamid, Cairo, Al-Fajala Press.
25. Al-Sassabi, Abul Hasan Hilal bin Al-Mossin (1958 AD), *Al-Wazir o Tohfa Al-Amra fi Tarikh Al-Wazir*, Research by Abdul Sattar Ahmad Faraj, Dar Ahya Al-Kitab al-Arabiya, Isa Al-Babi Al-Halabi Press.
26. Al-Sauli, Abu Bakr Muhammad ibn Yahya (1979), *Poems of the sons of the Caliphs and their news*, research by J. Hayworth, Beirut, Dar al-Masira.
27. Tabari, Muhammad bin Jarir (1967 AD), *Tarikh al-Rassul wa al-Muluk*, research by Muhammad Abulfazl Ibrahim, Cairo, Dar al-Maarif.
28. Tabari, Mohammad bin Jarir (1375) *Tarikh al-Rasul wa al-Muluk*, translated by Abul Qasim Payandeh, vol. 14, Tehran, Asatir Publishing House
29. Orib, Ibn Saeed al-Qurtubi (Beta), the relation of the history of al-Tabari, Bija, Dar Sader al-Maarif.
30. Mawardi, Ali bin Muhammad bin Muhammad al-Basri (1983), *Nasiha al-Muluk*, research by Khizr Muhammad Khizr, al-Kuwait, al-Falah School.
31. Al-Mahhool, Al-Ayoun and Al-Hadaeq fi Akhbar al-Haqayq 1972, vol. 4, research by Omar al-Saeidi, Damascus, Al-Fransi Institute for Arabic Studies.
32. Unknown, *Al-Imamah and Al-Siyasa (Beta)*, research by Taha al-Zini, Najaf, Dar al-Andalus.
33. Al-Masoudi, Ali bin Al-Husain (1938 AD), *Al-Tanbiyyah and Al-Sharaf*, research by Abdullah Sadiq, Cairo, Dar al-Sawi Laltab.
34. Al-Masoudi, Ali bin Al-Hussein (1979), *Moruj al-Zahhab and Al-Jawahar Mines*, Beirut, Publishing House of the Lebanese University.
35. Moskawieh, Abu Ali Ahmad bin Muhammad (Bita), *The Experiences of the Nations, four volumes*, Cairo, Dar al-Kitab al-Islami.

36. Al-Maqdisi, Mutahir bin Tahir (Bita), Al-Faqeeq wal-Tarikh, Port Said, Egypt, Al-Thaqafa Al-Diniyah.
37. Al-Yaqubi, Ahmad bin Abi Yaqub (Bita), Tarikh Al-Yaqubi, Beirut, Dar Sadr.

38. Al-Yaqubi, Ahmad bin Abi Yaqub (1985), The Problem of People in Their Times, researched by William Millward, Beirut, Dar Al-Kitab Al-Jadeed.

مقاله پژوهشی

نقش زندان‌ها در ایجاد نظم و امنیت قلمرو جغرافیایی در عصر اول و دوم عباسی

نورعلی احمدی فالچی - گروه تاریخ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

یونس فرهمند* - گروه تاریخ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

فهیمه مخبر دزفولی - گروه تاریخ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۷۱۵-۷۲۷</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> 	<p>از زندان یکی از سخت‌ترین مجازات‌هایی بود که در عصر اول و دوم عباسی برای مخالفان از هر گونه و گروهی در نظر گرفته می‌شد. گروه‌های سیاسی، عقیدتی، کارگزاران حکومتی، شورشیان و سایر گروه‌های اجتماعی و اعضای خاندان عباسی که به دلیل عدم همراهی با خلیفه ویا آنانکه نسبت به منصب خلافت چشم طمع داشتند در زمره مخالفان حکومت قلمداد می‌شدند و مورد خشم خلیفه قرار می‌گرفته، دستگیر، زندانی، شکنجه و بسیاری هم به قتل می‌رسیدند. این مقاله از میان گروه‌های مخالف مذکور در صدد است تا به زندانیان از خاندان عباسی بپردازد و معلوم سازد که این زندانیان چه کسانی بوده، چه مجازات‌هایی در مورد آنان اعمال گردید و رفتار با این زندانیان چه تناسبی با فتاوی فقهای مذاهب مختلف اسلامی داشت. این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی و به صورت کتابخانه‌ای با استفاده از منابع معتبر تاریخی انجام شده است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که زندانیان از خاندان عباسی دو گروه بودند: نزدیکان خلیفه و خلفای معزول. دلیل اصلی زندانی شدن افراد طمع نسبت به منصب خلافت، مخالفت با موضوع ولایتعهدی، دخالت فرماندهان ترک و توطئه وزیران بود. این زندانیان پس از دستگیری و زندانی شدن، بدون رعایت حقوق انسانی آن‌ها شکنجه شده و بعضاً به قتل می‌رسیدند. رفتار حکومت با زندانیان هیچگونه تناسبی با فتاوی فقهای مذاهب مختلف اسلامی نداشت.</p>

واژه‌های کلیدی:

زندان، مجازات، نزدیکان خلفاء، خلفای معزول

استناد: احمدی فالچی، نورعلی، فرهمند، یونس، مخبر دزفولی، فهیمه. (۱۴۰۳) نقش زندان‌ها در ایجاد نظم و امنیت قلمرو جغرافیایی در

عصر اول و دوم عباسی. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۶)، ۷۱۵-۷۲۷

DOI:10.22034/JGEOQ.2025.312974.3385

مقدمه

زندانی نهادی اجتماعی و قدیمی است که در طول زمان همواره در خدمت اهداف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی حاکمان قرار داشته و تقریباً می‌توان گفت کمتر جامعه‌ای بود که در آن نوعی از زندان وجود نداشته باشد. سازمان زندان در دولت عباسی در نتیجه تحولی تاریخی که از زمان قبل از اسلام وجود داشت، شکل گرفته است. این نهاد همواره محلی برای مجازات مجرمان و مخالفان و با هدف باز دارندگی و اصلاح یا محدود نمودن میزان تخلفات آن‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفت. در هر یک از دوره‌های تاریخی، نوع زندان، شیوه‌های تأدیب و شکنجه و انواع زندانیان با توجه به رویکرد حکومت‌ها متفاوت بود. در این مقاله به دلایل زندانی شدن اعضای خاندان عباسی و آنچه بر آن‌ها گذشت، پرداخته می‌شود. پس از آنکه خاندان عباسی به قدرت رسیدند، به ویژه از دوره خلافت منصور عباسی، بین آن‌ها بر سر موضوع خلافت اختلافاتی بروز کرد. گاهی این اختلافات آن‌چنان شدت می‌گرفت که به طغیانگری و قیام علیه خلیفه تبدیل می‌شد. البته خلیفه وقت با کمک جاسوسان و نیروهای امنیتی که در اختیار داشت، این توطئه‌ها را کشف و خنثی می‌کرد. خلفاء عباسی با این اختلافات به ویژه آن‌هایی که به قیام تبدیل می‌شدند، به شدت برخورد می‌کردند و قیام‌کنندگان را سرکوب، دستگیر، زندانی، شکنجه، مسموم و یا به قتل می‌رساندند. زندانیان از خاندان عباسی را معمولاً در قصر خلفیه و در اتاق‌هایی ویژه زندانی می‌کردند و یا این که در اختیار نزدیکان خلیفه قرار می‌گرفتند تا به صورت کاملاً مخفی و سری زندانی شوند. گاهی بعضی از آن‌ها را هم در زندان‌های عمومی همچون المَطْبَقْ زندانی می‌کردند. البته همین شیوه گاهی دامن شخص خلیفه را می‌گرفت و بعد از خلعتش از خلافت خود دچار همان سر نوشت می‌شد. از خاندان عباسی دو گروه مورد خشم خلفاء قرار گرفتند و گرفتار مصیبت زندان شدند:

نزدیکان خلفاء

اولین فرد از خاندان عباسی که علیه خلیفه عباسی قیام کرد، عبدالله بن علی عباسی بود که پس از مرگ سفاح اولین خلیفه عباسی، در شام علیه منصور قیام کرد و او را خلع و خود را خلیفه خواند و مردم را به بیعت با خود فراخواند؛ اما منصور توانست بر او غلبه یافته و او را دستگیر نماید (ابن حبیب، بی‌تا، ۲۰۹؛ طبری ۱۹۶۷، ۷: ۵۰۱، ۵۰۲؛ بلاذری، انساب الاشراف ۱۹۷۹، ۳: ۱۱۱، ۱۱۲؛ مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۴: ۱۵۹، ۱۶۰؛ تنوخی، الفرج ۱۹۷۸، ۴: ۸، ۹).

در باره محل زندان عبدالله، روایات متفاوت وجود دارد. بعضی گفته‌اند که او را در خانه‌ای که از خشت‌خام ساخته شده بود، زندانی کردند و به دستور منصور شبانه آن را به آب بستند و خانه بر سر او خراب شد و عبدالله به قتل رسید و یا این که به او سم دادند و بر اثر آن در گذشت (ابن حبیب، بی‌تا، ۲۰۹؛ جاحظ، البیان والتبیین، بی‌تا، ۳: ۱۶۷؛ الامامه والسیاسة، بی‌تا، ۲: ۱۳۷). همچنین گفته شده که عبدالله را در خانه‌ای که از نمک ساخته شده بود، زندانی کردند و سپس آن را به آب بستند و آن خانه فروریخت و عبدالله کشته شد (مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۴: ۱۵۹، ۱۶۰؛ العیون ۱۹۷۲، ۷: ۲۲۶، ۲۲۷). منصور همچنین برادرش عباس را در سال ۱۵۵ هجری قمری پس از عزل وی از منصبش در جزیره، زندانی کرد و اموال او را مصادره نمود (طبری ۱۹۶۷، ۸: ۴۶، ۴۷؛ ابن الجوزی، المنتظم ۱۹۹۲، ۸: ۱۸۴). در سال ۱۵۸ هجری قمری محمد بن ابراهیم بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس را نیز به دلیل این که وی گروهی از علویان را بدون اجازه منصور از زندان مکه آزاد کرده بود، زندانی نمود (طبری ۱۹۶۷، ۸: ۵۸؛ ابن الجوزی، المنتظم ۱۹۹۲، ۸: ۲۰۲؛ ابن کثیر ۱۹۶۶، ۶: ۳۵).

هادی خلیفه عباسی هم برادرش هارون را زندانی کرد (یعقوبی، تاریخ، بی‌تا، ۲: ۴۰۶). البته زندانی شدن هارون توسط برادرش هادی فقط از طریق یعقوبی نقل شده است و بیشتر مورخان این موضوع را ذکر نکرده‌اند؛ بلکه به وجود اختلافات شدید بین این دو پرداخته‌اند (جهشیاری، ۱۹۳۸، ۱۷۵؛ طبری ۱۹۶۷، ۸: ۲۰۹، ۲۳۰؛ مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۴: ۱۹۱، ۱۹۲؛ تنوخی، الفرج ۱۹۷۸، ۳: ۱۹۱). در ادامه دستگیری و زندانی شدن نزدیکان خلفاء، در سال ۱۸۸ هجری قمری هارون الرشید، عبدالملک بن صالح عباسی را که ادعای خلافت کرده بود، نزد فضل بن ربیع به زندان انداخت (یعقوبی، تاریخ، بی‌تا، ۲: ۴۲۴). هارون الرشید همچنین عموی خود جعفر بن منصور معروف به ابی‌الکرذیه را که دچار بیماری اسهال خونی شده بود و بر اثر همین بیماری هم مُرد، زندانی

کرد(ابن حبیب، بی‌تا، ۲۲۲). او عبدالصمد بن علی بن عبدالله بن عباس را نیز به زندان انداخت (خطیب بغدادی، تاریخ، بی‌تا، ۹۴: ۱).

اختلاف بر سر موضوع خلافت در خاندان عباسی در زمان مأمون به اوج خود رسید و ابراهیم بن مهدی، ابراهیم بن عایشه، اسماعیل بن جعفر و عبدالله بن موسی الهادی از نزدیکان خلیفه به دلیل اختلاف بر سر منصب خلافت و هم به دلیل مخالفت با اقدام مأمون در موضوع ولایت عهدی امام رضا(ع)، علیه او قیام کردند؛ زیرا آن‌ها این اقدام مأمون را گامی جهت نزدیکی با علویان می‌دانستند. ابراهیم بن مهدی در سال ۲۱۰ هجری قمری علیه مأمون قیام کرد؛ ولی دستگیر و در خانه مأمون در مرو زندانی شد، سپس به احمد بن ابی خالد دیوانسالار و وزیر مأمون - که اصالتی اردنی داشت - سپرده شد تا نزد او زندانی شود (ذهبی، ۱۹۸۵، سیر اعلام النبلاء، ۱: ۲۵۰-۲۵۶). خاندان عباسی از این که مأمون، امام رضا(ع) را به عنوان ولیعهد انتخاب کرده بود و بیم آن داشتند که بعد از مأمون، وی خلافت مسلمین را بر عهده بگیرد، ناراحت بودند. از آنجا که از ناحیه شیعیان احساس خطر می‌کردند، در بغداد علیه مأمون شورش کردند و خواهان خلع مأمون از مقام خلافت شدند و ابراهیم بن مهدی را به خلافت برگزیدند و در سال ۲۰۱ هجری قمری با او بیعت کردند. این امر از عوامل اساسی مخالفت عباسیان با مأمون بود. ابراهیم در سال ۲۰۲ هجری قمری قیامش متوقف شد و مخفیانه زندگی می‌کرد تا این که در سال ۲۱۰ هجری قمری دستگیر گردید و قیامش به طور کلی پایان یافت (تنوخی، الفرج، بی‌تا، ۳: ۳۳۴؛ طبری، ۱۹۶۷، ۸: ۶۰۳؛ خطیب، تاریخ، بی‌تا، ۶: ۴۶).

اسماعیل بن جعفر بن سلیمان بن علی الهاشمی عامل مأمون در بصره هم پس از فرار و پناه بردن به حسن بن سهل زندانی شد و سپس به جرجان فرستاده شد و در آنجا به صورت ممنوع الملاقات زندانی گردید (یعقوبی، تاریخ، بی‌تا، ۲: ۴۴۸، ۴۴۹). ابراهیم بن محمد بن عبد الوهاب بن ابراهیم امام، معروف به ابن عایشه هم پس از مخالفتش با مأمون دستگیر و به مدت سه روز زیر آفتاب نگه داشته شد و در سال ۲۱۰ هجری قمری در المَطْبَق زندانی شد و سپس به قتل رسید (بلاذری، انساب الاشراف، ۱۹۷۸، ۳: ۱۲۷). در خصوص خروج بن عایشه مورخین اختلاف نظر دارند. بلاذری و یعقوبی تأکید دارند که او ادعای خلافت نمود و گروهی هم با او بیعت کردند (بلاذری، انساب الاشراف، ۱۹۷۸، ۳: ۲۱۷؛ یعقوبی، تاریخ، بی‌تا، ۲: ۴۵۹). سایر مورخین از جمله طبری بر این باورند که او ادعای خلافت نکرد؛ بلکه در سال ۲۱۰ هجری قمری در بیعت نمودن گروهی با محمد بن ابراهیم به وی یاری رساند (ابوالفداء، بی‌تا، ۲: ۲۸، ۲۹؛ طبری، ۱۹۶۷، ۸: ۶۰۲، ۶۰۳؛ ابن الجوزی، المنتظم، ۱۹۹۲، ۱۰: ۲۱۰، ۲۱۱؛ ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۶: ۳۹۱). باتوجه به احاطه بیشتر بلاذری به تاریخ عباسیان و تقدم زمانی وی و یعقوبی نسبت به طبری به نظر می‌رسد روایت بلاذری و یعقوبی به واقع نزدیک‌تر باشد، علاوه بر این طبری مستقیماً اشاره‌ای به همراهی شخص ابن عایشه با ابراهیم بن مهدی نکرده است؛ بلکه به همراهی یاران وی اشاره دارد که به ابراهیم پیوستند. اضافه بر آن قیام ابراهیم بن مهدی در سال ۲۰۲ هجری قمری با ورود مأمون به بغداد به پایان رسید و ابراهیم در خفا زندگی می‌کرد و در سال ۲۱۰ هجری قمری هم دستگیر و زندانی شد؛ بنابراین روایت بلاذری و یعقوبی بر روایت طبری ترجیح دارد. روایت تنوخی در مورد ابراهیم بن مهدی اینگونه است که ابراهیم را درحالی که به غل و زنجیر بسته شده و سخت مضطرب و نگران بود در زندان زیر زمینی زندانی نمودند و آنچنان امر بر او دشوار شده بود که آرزوی مرگ می‌کرد (التنوخی، الفرج، ۱۹۷۸، ۳: ۳۴۰) عبدالله بن موسی الهادی هم به جرم فریاد زدن بر سر مأمون حین شرب خمر، مورد غضب قرار گرفت و او را در منزلش زندانی نمود و نگهبانی بر او گماشت و در پایان هم با آلوده کردن گوشت دراج و خوراندن به او و دو خدمتکارش، هر سه را به قتل رساند (بلاذری، انساب الاشراف، ۱۹۷۸، ۳: ۲۷۶، ۲۷۷؛ الصولی، اشعار اولاد الخلفاء، ۱۹۷۹، ۱۶-۱۷).

باتوجه به اختلافات شدیدی که بین افراد خاندان عباسی وجود داشت این مسئله که فریاد کشیدن عبدالله بر سر مأمون موجب زندانی شدن و مرگ او شده باشد چندان منطقی به نظر نمی‌رسد، بلکه با عنایت به اختلافات داخلی که وجود داشت، این موضوع تنها بهانه‌ای بود تا مأمون بتواند او را هم که از مدعیان خلافت و از مخالفان او بود از سر راه خود بردارد. اختلافات خاندان عباسی در زمان معتصم نیز همچنان ادامه داشت و معتصم پس از مطلع شدن از توطئه قتل خود توسط عباس بن مأمون، با همدستی عَجِيف بن عَبَسَه یکی از فرماندهان نظامی، وی را دستگیر نمود (طبری، ۱۹۶۷، ۹: ۷۱-۷۵). به معتصم خبر داده بودند که عباس مخالف او و سایر رهبران نظامی نیز با دریافت پول با او همراه شده و با خلیفه مخالف هستند (یعقوبی، تاریخ، بی‌تا، ۲: ۴۷۶). از سویی گفته شده در حالیکه معتصم مشغول فتح عموریه بود، عباس با پادشاه روم علیه اهل اسلام توطئه می‌کرد (ابن حبیب، بی‌تا،

(۲۲۳). البته خبر ابن حبيب نادرست بوده و این ماجرا دستاویزی برای توجیه برخورد معتصم با عباس و زندانی کردن و قتل او و مصیبت یارانش بود. البته عباس از سرسخت‌ترین دشمنان معتصم بود و چشم طمع به خلافت داشت؛ زیرا پدرش مأمون او را به عنوان ولی عهد و جانشین خود انتخاب کرده بود (مقدسی، بی تا، ۶: ۱۱۴؛ دینوری، ۱۹۶۰، ۳۹۶؛ الدوری، ۱۹۸۸، العصر العباسی الاول، ۱۷۶). از سوی فرماندهان نظامی نیز با معتصم مخالف بودند و تمایل داشتند تا با عباس بیعت کرده و معتصم را از خلافت خلع نمایند (ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۶: ۴۸۹-۴۹۳؛ طبری، ۱۹۶۷، ۹: ۷۸). این توطئه با دستگیری عجیب و سپردن او به ایتاخ و به غل و زنجیر کشیدن او به پایان رسید. (طبری، ۱۹۶۷، ۹: ۷۶، ۷۷). معتصم همچنین فرزندان مأمون را که از کنیزی به نام سُدُس بودند، دستگیر و زندانی نمود (طبری، ۱۹۶۷، ۹: ۷۶-۷۹؛ ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۶: ۴۹۲).

بعد از معتصم، واثق نیز برادر خود جعفر معروف به متوکل را به اتهام این که سودای خلافت در سر دارد بازداشت و زندانی نمود (ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۷: ۳۴). در سال ۲۴۸ هجری قمری خلیفه المستعین، معتز و مؤید فرزندان متوکل را پس از دریافت تمام اموالشان به بغالصغیر (از امرای بزرگ و پرنفوذ ترک نژاد) سپرد و در یکی از اتاق‌های قصر الجوسق زندانی نمود (طبری، ۱۹۶۷، ۹: ۲۵۸، ۲۵۹؛ مقدسی، بی تا، ۶: ۱۲۳؛ مسعودی، مروج الذهب، ۱۹۷۹، ۵: ۷۴). معتز خلیفه عباسی هم دو برادرش مؤید و ابی احمد را در یکی از اتاق‌های قصر الجوسق زندانی کرد (خطیب، تاریخ، بی تا، ۶: ۵۰؛ ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۷: ۱۷۱، ۱۷۲؛ طبری، ۱۹۶۷، ۹: ۳۶۱، ۳۶۲؛ مسعودی، مروج الذهب، ۱۹۷۹، ۵: ۸۶)، سپس مؤید را کشت (مسعودی، مروج الذهب، ۱۹۷۹، ۵: ۸۷) و بر احمد سخت گرفت و او را در سامراء زندانی نمود و پس از مرگ برادرش مؤید، او را به بصره تبعید کرد (طبری، ۱۹۶۷، ۹: ۳۷۷؛ مسعودی، مروج الذهب، ۱۹۷۹، ۵: ۸۷). ابواحمد الموفق فرزند خود معتضد را در سال ۲۷۵ هجری قمری به زندان انداخت تا این که پس از مرگ الموفق، غلامان معتضد، به زندان او هجوم برده و او را آزاد نمودند (طبری، ۱۹۶۷، ۱۰: ۱۰، ۱۵؛ مسعودی، مروج الذهب، ۱۹۷۹، ۵: ۱۳۳، ۱۳۴؛ ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۷: ۴۳۳؛ ذهبی، ۱۹۹۲، تاریخ، ۲: ۲۲۷؛ تنوخی، الفرج، ۱۹۷۸، ۱۸۲: ۱). خلیفه المعتضد نیز در سال ۲۸۱ هجری قمری، عبدالله بن مهتدی را بر اثر سعایت دیگران دستگیر و زندانی نمود (ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۷: ۴۶۱؛ طبری، ۱۹۶۷، ۱۰: ۳۲). او همچنین فرزند خود به نام جعفر را که ولی عهدش بود در خانه‌اش زندانی نمود (ذهبی، ۱۹۹۲، تاریخ، ۲: ۲۴۱).

پس از مرگ معتضد، قاسم بن عبدالله وزیر معتضد به مونس خادم صاحب الشرطة دستور داد تا عبدالله بن معتز و قُصی بن مؤید و عبدالعزیز بن معتصم را زندانی کند (تنوخی، ۱۹۷۱، نشوار، ۶: ۱۳۳، ۱۳۴). در سال ۳۱۷ هجری قمری پس از این که توطئه القاهر بالله علیه خلیفه المقتدر با شکست مواجه شد، دستگیر و در حریم طاهری زندانی شد (ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۸: ۲۰۰، ۲۰۶؛ مسکویه، ۱۹۸۷، ۱: ۱۹۳، ۱۹۸). القاهر وقتی در سال ۳۲۰ هجری قمری به خلافت رسید، مادر المقتدر را بازداشت کرد و اموال او را مصادره و وی را شکنجه نمود، سپس او را در دارالخلافة به درختی آویزان نمود (عرب: بی تا، ۱۵۵). گفته شده او را از دو پستانش آویزان کردند و باز گفته شده او را طوری از دو پا آویزان کرده بودند که موقع ادرار، ادرارش روی صورتش می‌ریخت (تنوخی، نشوار، ۱۹۷۱، ۲: ۷۶؛ مسکویه، ۱۹۸۷، ۱: ۲۴۳). همچنین فرزندان المقتدر را در دارالفاخر زندانی کرد و اموال فراوانی از آن‌ها مصادره نمود (عرب، بی تا، ۱۵۶؛ ابن اثیر، ۱۹۶۵، ۸: ۲۴۶).

اساس اختلافات در خاندان عباسی به سه موضوع محوری بر می‌گردد:

الف) جنگ قدرت برای به دست آوردن منصب خلافت از عوامل اصلی بود که موجب درگیری خانوادگی بین عباسیان و زندانی شدن عده‌ای از آن‌ها می‌شد. در کنار آن، اختلاف بر سر منصب ولایت عهدی که نهایتاً منجر به کسب خلافت می‌شد نیز به این اختلافات دامن می‌زد. عزل ولیعهد و انتخاب ولیعهد جدید یا انتخاب دو ولیعهد مثل آنچه هارون الرشید انجام داد از عوامل دیگر در بروز اختلافات بین خاندان عباسی بود.

ب) انتخاب امام رضا (ع) به عنوان ولیعهد از سوی مأمون خلیفه عباسی و شائبه تمایل او مأمون به علویان موضوع اختلاف دیگری بود که خاندان عباسی را دچار تشتت و چند دستگی کرد؛ زیرا مخالفین معتقد بودند چنانچه علی بن موسی الرضا (ع) همچنان ولیعهد باقی بماند، پس از مأمون به خلافت خواهد رسید و در این صورت خلافت از خاندان عباسی به علویان منتقل خواهد شد؛ بنابراین عباسیان تلاش کردند تا از وقوع چنین حادثه‌ای جلوگیری شود (ایمن سلیمان خالد التیمی، ۱۴۸).

ج) سعایت سعایت کنندگان و نقش تخریبی آن‌ها در برانگیختن اختلافات بین عباسیان از عوامل دیگری در بروز چند دستگی‌های شدید بین افراد خاندان عباسی بود. این اختلافات گاه آنچنان تشدید می‌شد که به فرماندهان نظامی هم سرایت می‌کرد و بخش‌هایی از نیروی نظامی حکومت به حمایت از معترضین بر می‌خاستند و مردم را تشجیع می‌کردند تا بتوانند خلیفه را از منصبش خلع نموده و دیگری را به خلافت برسانند.

خلفاء

نتیجه اختلافات داخلی خاندان عباسی فقط متوجه نزدیکان خلفاء نبود؛ بلکه بعضی از خلفاء نیز دچار همان سرنوشتی شدند که خود برای سایر افراد خاندان عباسی رقم زده بودند. نباید نقش فرماندهان ترک را که در دستگاه خلافت عباسی نفوذ زیادی به دست آورده و بر بیشتر امور خلافت سیطره یافته بودند، در حبس و شکنجه و حتی قتل بعضی از خلفاء بی‌تاثیر دانست. میزان قدرت و نفوذ آن‌ها به گونه‌ای افزایش یافته بود که بعضی از خلفاء را تعیین یا عزل و حبس نموده و حتی به قتل می‌رساندند. اولین خلیفه‌ای که در تاریخ خلافت عباسی به زندان افتاد امین پسر هارون الرشید بود. او در سال ۱۹۶ هجری قمری توسط فرمانده حسین بن علی بن عیسی بن ماهان دستگیر و به مدت دو روز زندانی شد (مسعودی، التنبیه و الاشراف ۱۹۳۸، ۳۰۱) و مردم را به بیعت با مأمون فراخواند. امین به همراه مادر و پسرش به زندان افتادند؛ ولی سپاهیان به دلیل دیر رسیدن ارزاق به آن‌ها، علیه حسین بن علی شورش کردند و او را بازداشت نموده و گردنش را زدند و امین و مادر و پسرش را آزاد کردند (خلیفه بن خیاط، ۱۹۷۷، ۴۷۶؛ یعقوبی، تاریخ، بی‌تا، ۲: ۴۴۰؛ الازدی، ۱۹۶۷، ۳۲۵؛ مسعودی، التنبیه و الاشراف ۱۹۳۸، ۳۰۱؛ ابن طباطبا، ۱۹۶۶، ۲۱۵؛ ابن قتیبه، المعارف ۱۹۴۹، ۳۸۵). در خصوص زمان نخستین دستگیری و زندانی شدن امین، مسعودی معتقد است که در سال ۱۹۵ هجری قمری اتفاق افتاد (مسعودی، التنبیه و الاشراف ۱۹۳۸، ۳۰۱)؛ ولی ازدی معتقد است که این ماجرا در سال ۱۹۴ هجری قمری اتفاق افتاده است (الازدی، ۱۹۶۷، ۳۲۵). مجدداً در سال ۱۹۸ هجری قمری پس از درگیری امین و سپاه طاهر بن حسین، امین دستگیر و در منزل ابراهیم بن جعفر بلخی در کوفه زندانی شد و توسط احمد بن سلام صاحب الشرطة با ضربه‌ای به قتل رسید و سر او را برای طاهر بن حسین بردند (طبری ۱۹۶۷، ۸: ۳۸۵-۳۸۷؛ مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۲: ۲۹۴، ۲۹۵؛ ابوالفداء، ۲: ۲۰).

دومین خلیفه عباسی که سرنوشتی بهتر از زندان و شکنجه و مرگ نداشت، المعتز بالله بود. در زمان خلافت وی نیروهای ترک بر تمام امور خلافت تسلط یافته بودند و چون معتز نتوانسته بود به موقع حقوق آن‌ها را پرداخت نماید، علیه وی شورش کردند و پس از امان دادن به جان و مال و اولاد او، وی را مجبور به کناره‌گیری از خلافت نمودند؛ سپس علی‌رغم امان نامه‌ای که به او داده بودند، وی را زندانی، شکنجه و به قتل رساندند (مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۵: ۸۸، ۸۹؛ طبری ۱۹۶۷، ۹: ۳۹۵؛ یعقوبی، تاریخ، بی‌تا، ۲: ۵۰۴). شیوه قتل المعتز به روایات مختلف بیان شده است. گفته شده که او را گرسنه و تشنه نگه داشتند تا مرد. گروهی گفته‌اند که آب جوش به او خوراندند که موجب ورم معده او شد و بر اثر آن مرد. بنا به قول دیگری او را به زور وارد حمامی کردند و او را آنجا تنها گذاشتند و از خروج او جلوگیری نمودند تا این که همان‌جا جان سپرد. باز گفته شده که او را از حمام بیرون آوردند و آب بسیار سرد به او خوراندند طوری که کبد و روده‌هایش متلاشی شدند و بر اثر آن در گذشت (ابن اثیر ۱۹۶۵، ۷: ۱۹۵، ۱۹۶؛ مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۵: ۹۳).

سومین خلیفه‌ای که سرنوشتی بهتر از سرنوشت معتز نداشت، خلیفه المهدی بود. در زمان وی نیز ترکان به شدت بر خلافت عباسی سیطره یافته بودند و مهدی توان مقابله با آن‌ها را نداشت. او درصدد بود تا از نفوذ ترکان بکاهد؛ ولی در این کار با شکست مواجه شد و در مقابل ترکان راهی جز فرار نداشت؛ بنابراین از قصر الجوسق که محل زندگیش بود، فرار کرد؛ ولی ترکان او را دستگیر کردند و نزد احمد بن خاقان زندانی نمودند و از او خواستند تا خود را از منصب خلافت خلع نماید؛ اما او از این کار امتناع ورزید (طبری ۱۹۶۷، ۹: ۴۶۱، ۴۶۲). پس از آن با خنجر برگردنش زدند و کشته شد. گفته شده که آلت تناسلی او را آنچنان فشردند تا مرد. باز گفته شده که او را بین دو استخوان بزرگ گذاشتند و با طناب آنچنان محکم بستند تا مرد (مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۵: ۹۶).

المعتمد علی الله چهارمین خلیفه زندانی بود او قبل از این که به خلافت برسد در قصر الجوسق زندانی بود و پس از اینکه با مرگ مهتدی عباسی، توسط ترکان آزاد گردید و به خلافت رسید، فرزندش جعفر را به ولایتعهدی انتخاب نمود. این موضوع موجب کینه موفق نسبت به معتمد گردید. این دشمنی سرانجام با پیروزی موفق بر معتمد و دستگیری و زندانی او انجامید (طبری ۱۹۶۷، ۹: ۴۶۲-۴۶۰؛ ۳: ۳۴۰؛ مسعودی، مروج الذهب ۱۹۷۹، ۵: ۱۱۹؛ یعقوبی، مشاکله الناس، ۳۴-۳۵؛ العیون، بی تا، ۴: ۲۰۷، ۲۰۸).

پنجمین خلیفه عباسی که سرانجامش به زندان ختم شد، المقتدر بالله بود. در سال ۲۹۶ هجری قمری گروهی از فرماندهان، اطرافیان، قضات و کاتبان علیه مقتدر توطئه کرده و قصد خلع او را داشتند. آن‌ها عبدالله بن معتر را به عنوان خلیفه انتخاب کردند؛ ولی با ایستادگی حامیان مقتدر، عبدالله بن معتر و حامیانش مجبور شدند فرار کنند؛ ولی سرانجام ابن المعتر در سال ۲۹۶ هجری قمری در زندان کشته شد (سیوطی، ۱۹۶۹، ۳۷۹؛ خطیب، تاریخ، بی تا، ۱۰: ۱۰۰؛ تنوخی، الفرج ۱۹۷۸، ۳: ۲۰۰). بنا بر نقل دیگری بیضه‌های او را آنچنان فشردند تا از شدت درد جان سپرد، سپس او را در پارچه‌ای پیچیده و به خانواده‌اش تحویل دادند (ابن اثیر ۱۹۶۵، ۸: ۱۸). بدین صورت مقتدر مجدداً کرسی خلافت را حفظ کرد (ابن اثیر ۱۹۶۵، ۸: ۱۶-۱۴؛ مسکویه، ۱۹۸۷، ۱: ۶؛ تنوخی، الفرج ۱۹۷۸، ۳: ۱۹۸-۲۰۰).

در سال ۳۱۷ هجری قمری یک بار دیگر توطئه‌ای علیه المقتدر شکل گرفت. این بار المقتدر دستگیر و زندانی شد (مسکویه ۱۹۸۷، ۱: ۱۹۲، ۱۹۳). مونس خادم با گروهی از فرماندهان با احمد بن معتضد بیعت کردند و او را به خلافت برگزیدند و او را ملقب به القاهر بالله نمودند. و خلیفه المقتدر را در خانه مونس خادم زندانی نمودند (مسکویه ۱۹۸۷، ۱: ۱۹۲، ۱۹۳). اقدام براندازانه مونس خادم و یارانش سرانجام با شکست مواجه شد و احمد بن معتضد مجبور شد فرار کند (تنوخی، الفرج ۱۹۷۸، ۲: ۵۲، ۵۳؛ مسکویه ۱۹۸۷، ۱: ۱۹۸-۱۹۳؛ ابن اثیر ۱۹۶۵، ۸: ۲۰۰، ۲۰۶). پس از شکست مونس خادم و فرار القاهر، یاران المقتدر توانستند او را دستگیر و در حریم طاهری - که محلی برای زندانی کردن امرای عباسی بود - زندانی کنند. در توطئه دیگری که مونس خادم علیه مقتدر انجام داد، این بار مقتدر شکست خورد و سپاهیان او را به قتل رساندند (ایمن سلیمان خالد التیمی ۱۹۹۷، ۱۵۳).

ششمین خلیفه عباسی گرفتار زندان، احمد بن معتضد معروف به القاهر بالله بود. از آنجا که دربار خلفاء دچار چند دستگی شده بود و وزراء و امراء نفوذ فراوان یافته بودند طوری که برای خلع خلفاء و به خلافت رساندن افراد مورد نظر خود، توطئه می‌کردند، دربار خلیفه القاهر هم از این قاعده مستثنی نبود. ابن مقله وزیر هم جهت براندازی خلافت القاهر علیه او به توطئه پرداخت و برای این که بتواند منظور خود را عملی سازد، با دسیسه چینی توانست رهبران «ساجیه» یعنی گروهی از نظامیان عباسی منتسب به ابی الساج (ابن الجوزی، المنتظم ۱۹۹۲، ۱۱: ۷۳-۷۵) و «حجریه» یعنی فرقه‌ای از نیروهای ویژه از غلامان ترک (الصابی، الوزراء ۱۹۵۸، ۱۳) را با خود همراه ساخته و آن‌ها را علیه القاهر بشوراند؛ بنابراین طی مکاتباتی که با آن‌ها داشت، چنین وانمود کرد که خلیفه برای دربند کشیدن آن‌ها زندان زیرزمینی (المطامیر) ساخته تا آن‌ها را دستگیر و در آنجا زندانی نماید (العیون ۱۹۷۲، ۴: ۲۷۵-۲۷۹؛ مسکویه ۱۹۸۷، ۱: ۲۸۶-۲۸۹؛ ابن الجوزی، المنتظم ۱۹۹۲، ۱۳: ۳۳۴، ۳۳۵). ابن مقله توانست یکی از رهبران آن‌ها به نام «سیما» را متقاعد سازد که خلیفه قصد جان او کرده است؛ بنابراین این رهبران پس از آگاهی یافتن از خبر این مقله مبنی بر این که خلیفه قصد جانشان کرده است، دچار وحشت شدند و تصمیم گرفتند علیه خلیفه هم پیمان شوند. آن‌ها به دارالخلافه حمله کردند و القاهر را دستگیر و در محل زندان دارالخلافه زندانی نمودند. سپس با اشاره سیما به القاهر سم خوراندند و او را به قتل رساندند (مسکویه ۱۹۸۷، ۱: ۲۹۲).

هفتمین خلیفه عباسی که قبل از به خلافت رسیدن گرفتار زندان شده بود، الراضی بالله فرزند خلیفه المقتدر بود. او قبل از به خلافت رسیدن در زندان بود و وقتی که القاهر بالله در سال ۳۳۲ هجری قمری از خلافت بر کنار شد، فرماندهان ساجیه و حجریه او را که در دار السلطان زندانی بود، آزاد کردند و با او به عنوان خلیفه بیعت نمودند (ابن اثیر ۱۹۶۵، ۸: ۲۸۲، ۲۸۳؛ مسکویه ۱۹۸۷، ۱: ۲۸۹، ۲۹۰).

حکومت عباسی با این ادعا که جانشینی پیامبر (ص) حق آنان بوده و خود را وارث آن حضرت می‌دانستند توانستند خلافت مسلمین را از آن خود کنند، رفتارشان با زندانیان هیچگونه تناسبی با سیره نبوی و فتاوی فقهای مذاهب اسلامی نداشت. انواع آزار و شکنجه‌های وحشتناک در زندان‌های عباسی به کار گرفته می‌شد در حالی که از نظر فقهاء ضربه زدن به صورت یا قسمتی از

بدن که کُشنده است یا گذاشتن غل و زنجیر بر گردن جایز نیست (ابن عابدین، ۵: ۳۷۹). آزار بدن به وسیله سوزاندن یا قسمت‌هایی از آن به منظور شکنجه یا ایجاد درد جایز نیست. همچنین زندانی کردن فرد در محلی که زندان از خوردن و آشامیدن منع شود، جایز نیست. (ابن قدامه، ۷: ۶۴۳). ابویوسف نیز زندانی کردن فرد را در محل گرم و یا نگهداشتن زیر تابش آفتاب یا مکان سرد جایز نمی‌داند (ابو یوسف، ۱۲۳). ابن قدامه هم وارد کردن حیوانات و حشرات مانند مار و عقرب به زندان برای آسیب رساندن به زندانی جایز نمی‌داند (ابن قدامه، ۱: ۶۴۱). ایجاد محدودیت برای زندانی به گونه‌ای که این محدودیت مانع انجام عبادات او شود، جایز نیست (ابویوسف، ۱۵۰). ماوردی نیز زندانی نمودن افراد را قبل از این که حکم زندانی شدن او لازم و محرز شود جایز ندانسته و تهیه خوراک و پوشاک زندانیان را بر دولت و حاکم مسلمین واجب می‌داند (ماوردی، نصیحة الملوك ۱۹۸۳، ۲۰۲).

از سال ۱۹۳ هجری قمری مصادف با خلافت امین تا سال ۳۲۲ هجری قمری یعنی سال به خلافت رسیدن الرضا باقی‌مانده، تعداد پانزده نفر از خاندان عباسی به خلافت رسیدند که هفت نفر از آن‌ها طعم تلخ زندان را چشیده و شکنجه یا به قتل رسیدند (پنج نفر مقتول و دو نفر زندانی). این خلفاء پس از خلع از منصب خلافت به خاطر جلوگیری از ارتباط با اطرافیان و نیروهای وابسته به او و پیشگیری از اقدامات تلافی‌جویانه آن‌ها جهت بازگشت وی به خلافت، در محلی از قصر خلیفه و به ویژه در حریم طاهری به زندان می‌افتادند. اختلافات داخلی خاندان عباسی پیرامون موضوع خلافت، جنگ قدرت بین آن‌ها، دسیسه‌ها و خیانت بعضی از وزراء و اطرافیان حکومت و همچنین سعایت کندگان از عوامل اصلی بروز اختلافات داخلی و خلع و حبس و قتل خلفاء بشمار می‌رود. وجود این اختلافات بیانگر ضعف قدرت خلیفه و تشتت در خاندان عباسی و به تبع آن چند دستگی در امر حکومت بود؛ بنابراین آثار فروپاشی قدرت خلافت و از هم گسستن تاروپود حکومت به وضوح مشخص بود. والیان و فرمانروایان مناطق مختلف هم از این فرصت استفاده می‌کردند و از دستورات خلفاء سرباز می‌زدند و به نوعی خود مستقلاً به حکومت می‌پرداختند و عملاً در بغداد جزء اسمی از خلیفه باقی نمانده بود. نتیجه این درهم ریختگی این بود که آل بویه، حمدانیان، محمدبن طغج، قائم بامرالله، عبدالرحمان ناصراموی، سامانیان و دیلمیان هر کدام پاره‌ای از سرزمین‌های خلافت را مستقلاً در دست بگیرند.

نتیجه‌گیری

یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که اختلاف بر سر منصب خلافت از اصلی‌ترین عواملی بود که موجب درگیری بین اعضای خاندان عباسی گردید. چشم داشتن نزدیکان خلیفه به منصب خلافت، اختلاف در موضوع ولایت‌عهدی، سعایت سعایت‌کنندگان، دخالت فرماندهان ترک، توطئه بعضی از وزیران با همدستی بعضی از نزدیکان خلیفه و انتقام گرفتن از خلیفه مخلوع باعث گرفتاری، زندانی، شکنجه و قتل نزدیکان خلفاء و بعضی از خلفاء گردید. مسموم کردن، خراب کردن محل زندان بر سر زندانی، گرسنه و تشنه نگه داشتن، سربردن، مصادره اموال، به غل و زنجیر کشیدن و زیر آفتاب نگه داشتن از شکنجه‌های رایج و روا داشته شده در مورد نزدیکان و خلفای مخلوع بود. با توجه به این نوع شکنجه‌ها، رفتار عباسیان هیچگونه تناسبی با فتاوی فقها اسلامی نداشت.

منابع

۱. ابن اثیر، علی بن محمد الشیبانی (۱۹۶۵)، الکامل فی التّاریخ، تحقیق کارلوس جوهانز، بیروت، دارصادر
۲. ابن الجوزی، ابوالفرج عبدالرحمن بن علی (۱۹۹۲م)، المنتظم فی تاریخ الملوك والامم، تحقیق محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، داراكتب العلمیة
۳. ابن حبیب، محمدبن حبیب (بی‌تا)، اسماء المغتالین من الاشراف فی الجاهلیة والاسلام، تحقیق عبدالاسلام هارون، قاهره، مکتبه الخانجی، مطبعة لجنة التألیف والنشر
۴. ابن طباطبا، محمد بن علی معروف به ابن طقطقی (۱۹۶۶)، الفخری فی الآداب السلطانیة و الدول الاسلامیة، بیروت، دارصادر

٥. ابن عابدين، محمدا مين بن عمر (١٩٧٩)، حاشية رد المختار على الدر المختار، شرح و تنوير الابصار فى الفقه على مذهب الامام ابى حنيفة النعمان، بيروت، دار الفكر
٦. ابن قتيبة، ابو محمد عبدالله بن مسلم (١٩٤٩م)، المعارف، تحقيق ثروت عكاشة، القاهرة، دارالمعارف
٧. ابن قدامة، عبدالله بن احمد بن محمد (٥١٢٨٣هـ. ق)، المغنى فى الفقه، مكتبة الرياض الحديثة.
٨. ابوالفداء، عماد الدين اسماعيل (بى تا)، المختصر فى اخبار البشر، به كوشش محمد عبداللطيف الخطيب، مصر، المطبعة الحسينية.
٩. ابويوسف، يعقوب بن ابراهيم (بى تا)، الخراج، بيروت، دارالمعرفة.
١٠. الازدى، يزيد بن محمد (١٩٦٧م)، تاريخ الموصل، تحقيق على حبيبة، به كوشش محمد توفيق عويضة، القاهرة، مؤسسة دارالتحرير للطبع والنشر.
١١. البلاذرى، احمد بن يحيى (١٩٧٨م)، انساب الاشراف (القسم الثالث)، تحقيق عبدالعزيز الدورى، بيروت، دار فرانتس اشتاينر.
١٢. البلاذرى، احمد بن يحيى (١٩٧٩م)، انساب الاشراف (القسم الرابع)، تحقيق احسان عباس، بيروت، دار فرانتس اشتاينر
١٣. التنوخى، المحسن بن على (١٩٧٨م)، الفرج بعد الشدة، تحقيق عبود الشالجي، بيروت، دار صار
١٤. التنوخى، المحسن بن على (١٩٧١م)، نشوار المحاضرة و اخبار المذاكرة، تحقيق عبور الشالجي، بى جا.
١٥. التميمي، ايمن سليمان خالد (١٩٩٧)، السجون فى العصر العباسي، الجامعة الاردنية
١٦. الجاحظ، عمرو بن بحر (١٩٣٨م)، البيان و التبيين، تحقيق عبدالسلام هارون، دار الجيل، دار الفكر، بيروت
١٧. الجهشياري، محمد بن عبدوس (١٩٨٨م)، الوزراء و الكتاب، تحقيق حسن الزين، بيروت، دار الفكر الحديث
١٨. الخطيب البغدادي، احمد بن على (بى تا)، تاريخ بغداد، بيروت، دار الكتاب العربي
١٩. خليفة بن خياط (١٩٧٧م)، تاريخ خليفة بن خياط، تحقيق اكرم ضياء العمري، جامعة بغداد دارالقلم، دمشق، مؤسسة الرسالة
٢٠. الدورى، عبدالعزيز (١٩٨٨م)، العصر العباسي الاول، بيروت، دار طليعة.
٢١. دينورى، ابو حنيفة احمد بن داود (١٩٦٠م)، الاخبار الطوال، تحقيق عبدالمنعم عامر و جمال الدين الشيبان، القاهرة، دار احياء الكتب العربية عيسى بن الحلبي
٢٢. ذهبي، محمد بن احمد (١٩٨٥م)، سير اعلام النبلاء، بيروت، مؤسسة الرسالة
٢٣. ذهبي، محمد بن احمد (١٩٩٢م)، تاريخ اسلام و وفيات المشاهير و الاعلام، تحقيق عمر عبدالسلام التدمري، بيروت، دار الكتاب العربي.
٢٤. السيوطي، جلال الدين عبدالرحمن (١٩٦٩م)، تاريخ الخلفاء، تحقيق محمد محيي الدين عبدالحميد، القاهرة، مطبعة الفجالة.
٢٥. الصائبي، ابوالحسن هلال بن المحسن (١٩٥٨م)، الوزراء او تحفة الامراء فى تاريخ الوزراء، تحقيق عبدالستار احمد فراج، دار احياء الكتب العربية، مطبعة عيسى البابي الحلبي.
٢٦. الصولى، ابوبكر محمد بن يحيى (١٩٧٩م)، اشعار اولاد الخلفاء و اخبارهم، تحقيق جى هيورث، بيروت، دار المسيرة.
٢٧. طبرى، محمد بن جرير (١٩٦٧م)، تاريخ الرسل و الملوك، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، القاهرة، دارالمعارف.
٢٨. طبرى، محمد بن جرير (١٣٧٥ش) تاريخ الرسل و الملوك، ترجمه ابوالقاسم پاينده، ج ١٤، تهران، انتشارات اساطير
٢٩. عريب، ابن سعيد القرطبي (بى تا)، صلة تاريخ الطبرى، بى جا، دارصادر المعارف.
٣٠. ماوردى، على بن محمد بن محمد البصرى (١٩٨٣)، نصيحة الملوك، تحقيق خضر محمد خضر، الكويت، مكتبة الفلاح.
٣١. مجهول، العيون والحدائق فى اخبار الحقائق ١٩٧٢، ج ٤، تحقيق عمر السعيدى، دمشق، المعهد الفرنسى للدراسات العربية.

۳۲. مجهول، الامامة و السیاسة (بی‌تا)، تحقیق طه الزینی، نجف، دار الاندلس.
۳۳. المسعودی، علی بن الحسین (۱۹۳۸م)، التنبیه والاشراف، تحقیق عبدالله صادق، القاهرة، دارالصاوی للطبع.
۳۴. المسعودی، علی بن الحسین (۱۹۷۹م)، مروج الذهب و معادن الجواهر، بیروت، نشرالجامعة اللبنانية.
۳۵. مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد (بی‌تا)، تجارب الامم، چهار جلدی، القاهرة، دارالکتاب الاسلامی.
۳۶. المقدسی، مطهر بن طاهر (بی‌تا)، البدء و التاریخ، پورت سعید مصر، الثقافة الدینیة.
۳۷. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (بی‌تا)، تاریخ الیعقوبی، بیروت، دارصادر.
۳۸. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (۱۹۸۵م)، مشکاة الناس لزمانهم، تحقیق ویلیام میلوارد، بیروت، دارالکتاب الجدید.